

SULARLA İLGİLİ HÜKÜMLER ve UYGULAMALAR

İSMAİL ALP Maden Tetkik Arama Enstitüsü, ANKARA

Büyük giderlere ve uzun, karmaşık araştırmalara karşın ortaya çıkarılan sıcak, soğuk suyun, buhar ve jeotermal enerjinin kamu yararına kullanımı bir yüzyıl önceki yasa ve tüzüklerin yürürlükte olması nedeniyle gereği gibi gerçekleşmemektedir. Aynı nedenle ve sorumlu kuruluş saptanamadığından önemli değerlerde döviz yurda sokulamamaktadır.

Dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi, Türkiye'de de her tür suyun aranması, özellikle jeotermal enerjinin bulunması için, yoğun çalışmalar yürütülmekte, yüzlerce yerbilimci ve teknisyen bu konuda görev yapmaktadır. Çalışmaların sonuçları büyük halk kitlelerini ilgilendirmekte, kalkınma çabamızdaki yurdumuz için bir ümit ışığı olmaktadır. Sular kimyasal ve fiziksel nitelikleri bakımından değişik biçimde kullanılmaktadırlar. Burada yürürlükteki, suya ilişkin yasalar ve tüzükler ile boşlukları ve konunun ekonomik yönü üzerinde durulmuştur.

TARİHÇE

Canlı varlıkların ve sanayinin ayrılmaz bir parçası olan su insanları her zaman yakından ilgilendirmiştir. Günümüzde bile sular için uygulanması sürdürülen MAADİN NİZAMNAMESİ, en eski yazılı belgedir. Bu Nizamnameye dayanılarak FERMAN'la verilmiş imtiyazlardan çoğu hâla geçerlidir.

Bu Nizamname 1868 de (1285) yayınlanmıştır. O zamanlar Bayındırlık Bakanlığına bağlı Maden Dairesince hazırlanmıştır. Eldeki belgelere göre 15. Yüzyıl başlarından bu tarihe kadar İmparatorlukta madenler ve sular için şeriat hükümleri, yerel töre ve âdetler ile Devlet yararı göz önüne alınarak değişik uygulamalara raslanmıştır.

İslâm Hukukunda su, madenler için örnek alınmıştır. Kendiliğinden akıyorsa ve biliniyorsa kamunun yararlanacağı bir maddededir. Eski deyimle ZAHİRİ yani gözükendir. Tuz, nefit, zift gibi, onun üzerinde herkesin eşit hakkı vardır. BÂTİNİ yani Gizli olanlar ise, emek harcamp ortaya çıkarıldığından, ortaya çıkarana bir yarar verilerek kullanılması olasıdır. Geçmiş bir su kuyusunu onarıp suyu çıkararak devamlı sahibi olabilir.

1848'de yayınlanan ARAZİ KANUNUNDA sularla ilgili hükümler arazi türüne göre değişmekteydi. Ancak o devirden kalma tapularda "Arazi"den çıkan suyun kaydının da yapıldığı görülmektedir. 1868'deki Maadin Nizamnamesi ise "İçmeye ve Yıkamaya özgü sıcak ve soğuk suları" da maden saymıştır. Bunlar MEKŞUF, bilinen madenler gibi ihale edilecektir. Cumhuriyet Döneminde çıkarılan

1926 Tarihli	927 Sayılı	Yasa,
1929 "	608 "	"
1934 "	2376 "	"
1935 "	2809 "	"

suların ve kaphcaların kullanımı ve tesisler kurulmasıyla ilgili hükümler getirmiştir.

1924'de yayınlanan 4268 sayılı yasa bunların gelirlerini Özel İdarelere bırakmıştır. Önemli sular Devletçe işletilecektir. En son olarak 1957'de kabul edilen 6977 sayılı Yasa bu sular için hak verme yetkisini Hükümete ve Özel İdareye bırakmıştır. Suların mülkiyetinin devrine olanak veren hükmü ise Anayasa Mahkemesince 1973 yılında iptal edilmiştir. İçeriği ilerde açıklanacaktır.

1936'da kabul edilen Tuz Kanunu tuzlu suları, 1954'de yayınlanan Maden Kanunu Maden içeren suları, 1960'da yayınlanan Yeraltı Suları Kanunu, derindeki suları amaç edinmiştir.

O tarihten bu yana sular ve jeotermal enerji için özel bir yasa yayınlanmamıştır. Özellikle MTA Enstitüsünün bulduğu sıcak su ve buhar ile yaptığı jeotermal enerji ettüt ve aramaları sonunda bu konuda yasal bir boşluğun olduğu ortaya çıkmıştır.

SULARA İLİŞKİN UYGULAMA :

Günümüzde yürürlükte olan ve yerbilimcileri yakından ilgilendiren sulara ilişkin yasaların içeriği genel anlamda açıklanacaktır. Bu arada uygulamalara da değinilerek karşılaşılabilecek durumlar belirtilecektir.

Sıcak Sular - Kaphıcalar

1957'de yayınlanan 6977 sayılı yasaya göre "İçmeye ve yıkanmaya özgül sular" eskiden bilinen ve yeni keşfedilen biçimde ikiye ayrılmıştır. Bu suların vergilerini İl Özel İdareleri alacaktır. İki türlü işletme öngörülmüştür.

a) Ülke ekonomisine büyük katkıda bulunacak kaynaklar: Bunlar doğrudan Devletçe işletileceği gibi Hükümet tarafından isteklerine belirli koşullar saptanarak "imtiyaz" verilebilir. İmtiyaz işlemi yapılırken 26.3.1322 (1906) tarihli Maadin Nizamnamesi ve değişik biçimi uygulanacaktır.

b) Önemli olmayan küçük kaynaklar ise Özel İdarelerce İşletilecektir. Özel İdareler işletmezlerse isteklerine İşletme Ruhsatnamesi vermek suretiyle işletilebilirler. Bu sırada 1942'de (23.6.1942) yayınlanan 4268 sayılı yasa hükümleri uygulanacaktır. İşletme Ruhsatnamesi 5 yıl süreyle verilecektir. Madenler için uygulanmayan bu yasa sular için uygulanacaktır.

Ülke ekonomisi açısından önemli olmayan suları Özel İdareler işletmezlerse, ihale edilmezlerse vergileri Belediyelere ve Köylere devredilebilir. Uygulamada bu gibi suları Belediyeler veya köyler işletmektedir.

6977 sayılı yasaya göre eskiden verilmiş haklar saklı olduğundan günümüze kadar yürürlükte kalan, FERMAN'la verilmiş imtiyazlar bugün için geçerlidir. Örneğin, Afyon Kızılay Maden Suyu, Uludağ Maden Suyu, Gönen ve Oylat Kaphıcası, Yoncalı Ilıcısı ve Kimik Maden Suyu. Bunlar ülke ekonomisi açısından önemli olanlardır.

Bu tür imtiyazlardan süresi dolanlar ise Özel İdarelerce sahip yapılmadığından boşa akıp gitmektedir. (Örneğin Lâçin Maden Suyu). Aynı şekilde imtiyaz süresi dolan Kisarna Maden Suyunu Özel İdare İşletme Ruhsatı vererek ihale etmiştir. Bu tür su ve kaphıcalar hakkında Turizm Bakanlığı da girişimde bulunmakta, sağlık açısından Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı denetleme

yapmakta, izin vermektedir.

Özetle, içmeğe ve yıkanmağa elverişli bir su kaynağı saptanınca, bunu işletilmesi için bağlı olduğu İl Özel İdare Müdürlüğünden İşletme Ruhsatı alınacaktır. Su özel kişinin tapulu arazisinde çıkırsa bile, Valilik tarlayı istimlak ederek ruhsat verebilir. Yasada ekonomik ölçünün ne olacağı açıklanmadığından Çubuk'ta olduğu gibi hangi kamu kuruluşunun işletileceği tartışması sürüp gittiğinden gereği gibi yararlanılamamaktadır. Arazi sahibi hak sahibi olmadığından girişimciye engel olabilmektedir.

Böyle karmaşık uygulama karşısında, özellikle yerel yönetimlerin yetkili olması yüzünden, Arap ülkelerine İçme Suyu ihracatı başlayamamaktadır. Kıyıya yakın bir su kaynağını önce köylüler vermemekte, belediyeler, Özel İdareler, Sağlık-Turizm Örgütleri karışınca girişim yarıda kalmaktadır.

Tuzlu Sular

3078 sayılı Tuz Kanunununa göre, eriyik halde bile olsa içinde % 20 den fazla NaCl bulunan suların işletilip tuz çıkarılması Devlet Tekelindedir. Böyle sulardan tuz üreten birkaç işletme Tekel Genel Müdürlüğünce "Kaynak Tuzlası" olarak çalışılmaktadır. Böyle sulardaki tuzu, ürettikleri kimyasal madde yapımında kullanan fabrikalar, 1970 yılında yayınlanan Finansman Kanunu'na göre yatağı işletebilirler. Tekel İdaresinin onlara bir etkisi yoktur.

Bu tür işletmeye örnek Mersin'deki Soda Sanayii A.Ş.'dir. MTA'nın yaptığı sondajlarla saptanan tuzlu Akifer'den Fraş yöntemiyle tuzlu su alınmakta ve Soda üretiminde kullanılmaktadır.

Bu gibi alanlar için Maden Kanununa göre sodyum tuzu olarak arama izni alınması olanaksızdır. Zira Tuz Kanunu açıktır. Nitekim Soda Sanayii A.Ş.'nin aldığı iki ruhsat Enerji Bakanlığınca geri alınmıştır.

Tuzlu kaynaklardan Tekel Genel Müdürlüğünce tuz üretilmiyorsa, 1975'te yayınlanan tüzüğe göre özel kişilere Bakanlar Kurulu kararıyla İşletme izni verilebilir.

Özetle, tuz içeren (NaCl) sulardan tuz üretimi için Tekel Genel Müdürlüğüne başvurulmalıdır. Tuzun kimyasal madde üretiminde hammadde olması halinde başvuruya gerek yoktur. Bu durum Hukuk Devleti ilkesine terstir.

Yeraltı Suları

1960 Yılında yayınlanan 138 sayılı yasayla Medeni Kanununun 679. maddesi değiştirilmiştir. Buna göre yeraltı suları kamu mülkiyetindedir. Araziye sahip olan altındaki suya sahip değildir. Kaynak toprağın bir tamamlayıcısıdır. Başkasının arazisindeki su kaynağından yararlanmak için kendi tapusunda kayıt olması gerekir.

1960 yılı sonlarında yayınlanan 167 sayılı Yeraltı Suları Yasasına göre sınırları ve özellikleri belirlenen su havzaları, Bakanlar Kurulunca saptanarak ilân edilecektir. Bu havza içinden su kullanmak, kuyu açmak için DSİ'nin izninin alınması zorunludur.

Sınırları belirlenmiyen yerlerde, açılacak su kuyusu, su sondajı, galeri ve tüneller için DSİ'nin isteği üzerine bilgi verilecektir. Basit yöntemlerle, çukurlukla açılacak kuyular için bilgi istenmemektedir.

Madenleri İçeren Sular

6309 sayılı Maden Yasasının birinci maddesinde sayılan bütün madenleri içeren sular hakkında bu yasa hükümleri geçerlidir. Genellikle göl suları üzerinde bu tür maden işletme izinleri verilmiştir. Bilindiği gibi madensel tuzlar, özellikle alkaliler suda eridiklerinden Sodyum Sülfat ve sodyum karbonat için haklar söz konusudur. Akarsu olarak iki örnek vardır. Burada bakır sülfat içeren sular için izin alınmış ve Gümüşhane'de çökelti yöntemiyle alister bakır eldesi gerçekleştirilmiştir. Tesis Trabzon'dadır. Tarihi çağlarda işlenmiş ocaklardan gelen suda erimiş bakır sülfat çöktürülmektedir.

Elazığ, Maden Bakır işletmesinden akan sülfatlı sudan mansapta çökelti bakır elde eden bir kişiyle Etibank arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Su hareketli olduğundan, duraylı

maddeler gözönüne alınarak konulan hükümler uygulamada yetersiz kalmaktadır.

Jeotermal Enerji - Su buharı

Yürürlükteki yasalarda enerji üretimi için keşfedilecek jeotermal enerji ve sıcak buharın aranması ve işletilmesi açısından hüküm bulunmamaktadır. Enerji açığı son yıllarda kendisini duyurunca aramalara ağırlık verilmiş, ancak olumlu sonuç alınca yasal boşluk ortaya çıkmıştır.

6309 Sayılı yasada maden içeren gazların da Maden Yasasına göre işlem göreceği belirtilmiş ise de jeotermal enerjiyi sağlayan güç sıcak buharıdır. İçerisinde ekonomik oranda işletilebilecek maden olmadıktan "Maden İşletme veya Arama" izni alınması düşünülemez. Sıcak su olmadığından, kaplıca gibi düşünülemez. Dolayısıyla eski "Maadin Nizamnamesi" de geçerli değildir.

Bu arada uygulama pilot çapta enerji üretimi aşamasındadır. Zira bulunan kaynağın atıl bırakılması ülke yararına değildir. Yasal açıdan boşluk bulunması çeşitli güçlükler doğurmaktadır. Bu yüzden jeotermal enerjinin Maden Kanununa sokulması önerilmiştir. 6309 sayılı yasanın verdiği yetkiye dayanılarak Bakanlar Kurulu Kararı ile jeotermal enerji maden olarak işleme konulabilir. Ancak bu da kesin çözüm değildir. Maden Yasasına göre arama izinleri ikiyilliktir. Müddeti uzatılamaz. Oysa jeotermal enerji aramaları yıllarca sürer. Daha çok "Petrol Yasasındaki hükümler uygulamada kolaylık sağlar. MTA Enstitüsü iki yıl içinde bulduğu yatağı Etibank'a devre zorunludur. Etibank ise Enerji Üretimini bırakmış ve kuruluşlarını TEK'e devretmiştir.

Özellikle ülkemizde kamu kuruluşları arasında iletişim güç sağlandığından konuyu Maden Yasası kapsamına almanın soruna çözümleyebileceği ortadadır. Yeni bir yasa çıkarılması da zaman alacaktır. Enerji gereksinimi yüzünden aramalar süreceğinden, Enstitü kuruluşuna göre çalışmalarını sürdürmek akla yatkın gelen husustur. Nitekim,

Köprübaşı uranyum havzasında pilot tesis, iki yıllık arama ruhsatnamesi süresi çoktan dolduğu halde, Enerji Hammaddesi Arama profesyonelleriyle çalıştırılmaktadır. Kesin çözüm ise yeni bir yasa çıkarmaktır.

SULARIN EKONOMİYE KATKISI :

İşletme imtiyazı verilmiş olan bazı maden sularının elimizde üretim miktarları vardır. Yerel olarak, Özel İdareye bağlı olanlar hakkında bilgi edinilememiştir. Burada genel fikir vermek üzere, maden suları, kaynak tuzları ile sodyum sülfat ve bakırlı sularla ilgili üretimler sıralanmıştır. Bu arada yeraltı suları jeotermal enerji, maden suları ve kaplıcalar dolaylı yoldan hazineye gelir getirmekte, Milli gelire katkı sağlamaktadırlar. Özellikle köylülerin git-tiği ve ayakbaşı parası şeklinde, bazı açıközlerin topladığı paraların ne olduğu belli değildir. Yerel belediye ve köylerin gereğince ücret aldığı söylenemez.

İmtiyaz konusu yapılan sular için eski Maadin Nizamnamesine göre iki türlü vergi (Rûsûm) alınmaktadır. Birisi belirli (Maktu), diğeri katlı (Mükerrer) Rûsûm'dur. Günümüz para birimlerine göre oldukça düşüktürler. Örneğin katlı vergi suyun kapsadığı kaynağın çevrelendiği alanın hektarı (Cerip) başına 10 kurustur. Belirli vergi ise suyun satış bedelinin % 1-20'si oranında alınır. Çoğunlukla miktarı kararnamede belirtilmiştir. Genellikle % 1 dolayındadır.

Ayrıca bu gibi kuruluşlar ilk 5 yıl için Gelir Vergisi ödemeceklerdir. Getirecekleri malzeme Gümrük Vergisinden bağımsızdır. Dolu ve boş şişeler ucuz taşınacaktır.

Aşağıda elde edilen son üretim miktarları gösterilmiştir. Amaç suların işletilmesiyle milli gelire katkıda bu-

lunulacağını, iş olanağı sağlanacağını belirtmektedir.

UYGULAMADAKİ AKSAKLIKLAR

Sıcak su ve kaplıcalar için eski hükümlerin uygulanması ve jeotermal enerji için hüküm bulunmaması önemli sakıncalar doğurmaktadır. Yasalarda "Ülke için Önemli" deyimini açıklık kazanmadığından konuya kimse sahip çıkmamaktadır. Aramalar milyonlara mal olduğu halde, kaynak bulunduktan sonra işletmeye alınması yıllar almaktadır. Bu yüzden çoğu sıcak su boşa akmakta veya bazı açıközlerin tekelinde kalmaktadır.

Örnek olarak Çubuk-Melikşah sıcak su kaynağı verilebilir. Kamu oyuna TRT aracılığıyla duyurulan havzadan yasalara dayalı bir işletme hakkı tanınmadığından gereğince yararlanılmamaktadır. Konu çeşitli kamu kuruluşları, belediye ve köyler arasında tartışılmaktadır. Yürürlükteki 6977 sayılı yasaya göre öncelikle kaynağın önemli olup olmadığı belirlenecek, sonra hükümet veya Özel İdare İşletme Hakkı verecektir. Durum böyle olunca, ciddi bir girişim yapacak kuruluş nereye başvuracağını bile bilememektedir.

Maden Suları için de farklı durum söz konusu değildir. Eskişehir'deki Lâçin Maden Suyu'na Özel İdare ilgi duymadığından yararlanılmamaktadır. Oysa aynı yasal durumu olan Trabzon Kisarna Maden Suyu ise Özel İdareden verilen izne dayanarak çalıştırılmaktadır. Nitekim 1976 yılında 101 600 litre, 1977 yılında ise 189 600 litre su üretilmiştir. Görülen odur ki konu sahipsiz kalınca çözüm gecikmektedir.

Maden içeren sular için de aynı durum söz konusudur. Özellikle eski sülfür tipi yataklardan akan sular Anadolu'nun pek çok yerinde boşa akıp gitmektedir. Burada suyun içer-

Türü	Birimi	İli	1974	1975	1976	1977
Maden Suyu	Bin lt.	Afyon (Kızılçay)	10409	13122	15069	15495
" "	" "	Bursa (Uludağ)	1276	1575	2290	2787
Kaynak Tuzu	Ton	Türkiye				
Sodyum Sülfat	" "	" "	55504	80431	87907	72917
Bakırlı Su	Litre	Gümüşhane	2785	3138	4004	3178

Kaynak : D.İ.E. Yayınları

